

RANNVEIG SVERRISDÓTTIR,
VALGERÐUR STEFÁNSDÓTTIR OG
GUÐRÚN STEINÞÓRSDÓTTIR

ÍTM geymir minningar fólks, gildi, sýnir vonir og þrár

Inngangur ritstjóra

Íslenskt táknmál, ÍTM, er eina hefðbundna minnihlutamálið á Íslandi og á sér rætur á meðal Íslendinga. Það er ólíkt öðrum táknmálum og nágrenna-raddmálinu, íslenskri tungu. ÍTM er samofið menningunni sem skapast í félagslegum samskiptum döf¹ fólks og er mörgum öðrum Íslendingum hulið. Í þessu hefti *Ritsins* er sjónum beint að íslensku táknmáli með það að markmiði að kynna þennan heilandi heim. Saga ÍTM er saga kúgunar og átaka en líka saga um sköpunarmátt mannsheilans og ótrúlega seiglu. Í fyrstu þemagreininni fjallar Valgerður Stefánsdóttir doktorsnemi, fyrrum forstöðumaður Samskiptamiðstöðvar heyrnarlausra og heyrnarskerta og kennari við Heyrnleysingjaskólann í Reykjavík, um sögu ÍTM. Fram til þessa hefur þekking á uppruna ÍTM verið lítil sem engin en með því að rekja sögu táknmálsfólks sýnir Valgerður hvenær og hvernig íslenskt táknmál tók að þróast og berast áfram til nýrra kynslóða málhafa. Niðurstöður leiða í ljós nýjan skilning á þróun málsins en sýna einnig að málið hefur alltaf verið í útrýmingarhættu. Verðmætin sem ÍTM geymir og mikilvægi þess fyrir málhafa hefur þó gefið því nægilegan viðnámsþrótt hingað til gegn þeim öflum sem vinna á móti því.

Út frá málvísindalegu sjónarmiði eru öll tungumál jöfn, bæði þau sem eiga sér stutta sögu og hafa verið undirokuð sem og stærri mál með lengri

¹ Döf er aðkomuorð úr íslensku táknmáli og vísar til fólks sem tilheyrir táknmálssamfélagi, talar táknmál og samsamar sig þeim menningarheimi.

sögu og meiri rannsóknir. Í grein sinni gerir Jóhannes Gísli Jónsson, prófessor í íslenskri málfræði, grein fyrir bæði líkindum og ólíkindum á milli annars vegar táknmála sem miðlað er í rými með höndum og líkama og numin með sjón og hins vegar raddmála sem miðlað er með röddu (og sumum í riti) og numin með heyrn. Vissulega eru til mál ólíkra gerða bæði innan táknmála og raddmála en Jóhannes einblínr hér á þau atriði sem skýrast af miðlunarhætti enda nýta táknmál bæði rými og sammyndun sem (nánast) einungis er hægt í sjónrænu máli. Hér er sýnt fram á að öll mannleg mál eru í grundvallaratriðum eins, byggjast upp á litlum merkingarlausum einingum sem mynda stærri merkingarbærar einingar. Jóhannes nýtir bæði dæmi úr ÍTM sem og öðrum táknumálum til að sýna fram á þennan samanburð.

Þrátt fyrir að öll tungumál séu jöfn fyrir málvísindum er staða þeirra ólík. Rannveig Sverrisdóttir, lektor í táknafræði við Háskóla Íslands, og Kristín Lena Þorvaldsdóttir, forstöðumaður Samskiptamiðstöðvar heyrnarlausra og heyrnarskerta, fjalla um málstefnu íslensks táknafræðis. Þær benda á að málumhverfi táknafræðis sé ábótavant og að íslenskt táknafræði sé í útrýmingarhættu þótt málið hafi hlotið lagalega viðurkenningu árið 2011. Lögnum hafi hvorki fylgt fjármagn né aðgerðaáætlun eða verið fylgt eftir með breytingum á öðrum lögum. Nú rúmum áratug eftir lagasetninguna hefur verið lögð fram þingsályktunartillaga að málstefnu ÍTM sem beinist að því að snúa við veikri stöðu málsins. Kristín Lena og Rannveig rýna í málstefnuna í ljósi málstefnufræða, ræða hvort hún samrýmist málstefnu samfélagsins, nái að stuðla að því að bæta málumhverfi táknafræðis barna og hafa þar með áhrif á lífvænleika málsins.

Mannlegt mál er ekki eingöngu tæki til samskipta heldur, eins og William Stokoe, frumkvöðull í málfræðirannsóknum táknafræðis, eru mál fólks og menning óaðskiljanleg. Málið geymir minningar fólks, gildi og sýnir vonir þeirra og þrár.² Innan döff samfélaga og þar með menningar þróast annars konar listform og listir en í heyrandi samfélagi og um þær er fjallað í kaflanum „Döff listir“. Þar er rætt um sjónrænar sögur (e. *visual vernacular*, VV-sögur) sem falla undir táknafræðisbókmenntir Söguformið kemur upphaflega frá döff leikaranum Bernhard Bragg en hann nýtti tengsl á milli frásagnarmáta kvikmyndu og táknafræðis.³ Með ákveðinni tækni sem líkir eftir mynd-

² William Stokoe, „Foreword“, ritstjórn H-Dirksen L. Bauman, Jennifer L. Nelson og Heidi M. Rose, *Signing the Body Poetic. Essays on American Sign Language Literature*, Berkeley, Los Angeles og London: University of California Press, 2006, bls. xiii.

³ Rachel Sutton-Spence og Michiko Kaneko, *Introducing Sign Language Literature. Folklore and Creativity*, London: Palgrave, 2016, bls. 61–62.

máli kvikmynda og fylgir málfræði ASL (ameríksk tákna) skapaði hann sterkar sjónrænar sögur þar sem bókmenntir og málvísindi skarast. Notkun eiginlegra tákna er lítil en byggt er á látbragði og hlutverkaskiptum, sjónarhornsbreytingum og próformasögnum (e. *classifier predicates*), þáttum sem eru hluti af ríkri orðhlutafræði tákna.⁴ Nú eru sjónrænar sögur orðnar hluti af bókmenntahefð táknaáhrifa vísinda um heim. Frumkvöðull að því að kynna og kenna þetta listform á Íslandi er Elsa Guðbjörg Björnsdóttir og eru dæmi um sögur sem orðið hafa til á námskeiðum hennar í þessum kafla.

Þá er í kaflanum sagt frá kvikmyndagerð og myndlist döff listamanna og hvernig verkin tjá oftast en ekki þeirra veruleika sem döff í heyrandi heimi. Myndir af málverkum og teikningum sem hér birtast eru allar af verkum eftir Arnþór Hreinsson. Myndirnar eru í eigu Samskiptamiðstöðvar heyrnarlausra og heyrnarskertra og eru birtar með leyfi listamannsins og stofnunarinnar. Ritstjórar vilja þakka Arnþóri sérstaklega fyrir að veita viðtal um myndir sínar og að leyfa birtingu þeirra. Kápu *Ritsins* prýðir ein af teikningum Arnþórs Hreinssonar. Þar sýnir listamaðurinn á kómískan hátt stöðu táknaáhrifa í málminnihluta og valdeflinguna sem fylgdi túlkunarmáttu þegar hún varð aðgengileg.

Að þessu sinni falla tvær greinar utan þema. Í greininni „Ég heyr þú þú segir“ fjallar Alda Björk Valdimarsdóttir um samlíðan sem pólitíska og félagslega stýringu. Hún bendir á að þótt samlíðan sé gjarnan talin leiða til aukins siðferðisskilnings eða því sé haldið fram að hún sé móandi fyrir gæsku og góðvild fólks geti hún haft neikvæðar afleiðingar. Máli sínu til stuðnings tekur Alda Björk tvö dæmi; annað af erlendum vettvangi en hitt af innlendum. Annars vegar dregur hún fram hvernig Donald Trump, fyrrum forseti Bandaríkjanna, notar samlíðan með klækjabrögðum til að skapa ótta og bræði meðal þegna samfélagsins og hins vegar varpar hún ljósi á það hvernig samlíðan bindur hópá saman með því að skoða ólíkar viðtökur á smáun og andlegu ofbeldi á tveimur fötluðum íslenskum konum.

Sigurður Kristinnsson beinir sjónum að sambandi háskóla við lýðræði í greininni „Háskóli í þágu lýðræðis“. Hann bendir á að þótt hugtökin háskóli og lýðræði séu margræð freisti hann þess að greina þá þætti í háskólastarfi sem hafi gildi fyrir lýðræði óháð ólíkum túlkunum. Samkvæmt

⁴ Um hlutverkaskipti, sjónarhornsbreytingar og próformasagnir má til dæmis lesa hjá Elisabeth Engberg-Pederen, *Space in Danish Sign Language. The Semantics and Morphosyntax of the Use of Space in a Visual Language*, Hamburg: SIGNUM-Verlag, 1993.

Sigurði felst lýðræðislegt notagildi háskólastarfs í þekkingarsköpun, mótun lýðræðishæfni og lýðræðismenningar og skuldbindingu við sannleikann. Hann dregur fram hvernig táknrænt lýðræðisgildi háskóla felst í hefðum jafningjastjórnunar, akademísku frelsi, tjáningarfrelsi og umburðarlyndi og sýnir fram á hvernig háskólar hafa lýðræðislegt framlagsgildi með því að vera hluti af lýðræðislegu þjóðskipulagi; svo sem með menntun embættismanna, sérfræðinga og fagstétta. Þá kemur Sigurður einnig inn á hvernig háskólar hafa annars stigs innra gildi þegar lýðræði er iðkað í háskólastarfi og fyrir tilstilli þess.